

Domanytsky, having been published in the early twentieth century and having been spread throughout Ukraine. It's estimated the role and value of the activity of the leader of the cooperative and social movement in the Dnieper area in the works of famous cooperators at the beginning of the twentieth century. The authors define the impact of the cooperative organizations on the decision of the problems of national character in Ukraine under the rule of Russia.

Key words: *Vasil Domanytsky; the cooperative movement; savings and loan associations, the Dnieper area of Ukraine; consumer cooperations; peasantry; national liberation; Kolodyste; brochure; national revival; Cooperative Fund.*

Отримано: 02.11.2014 р.

УДК 94(477.4) "19": 286

I. Опря

ЗАПОВІДЬ «НЕ УБИЙ»: ПРОБЛЕМА ПОЄДНАННЯ РЕЛІГІЙНОГО ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО ОБОВ'ЯЗКУ ВІРУЮЧИМИ ПІЗНЬОПРОТЕСТАНТСЬКИХ ГРОМАД ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

I. Опря. Заповідь «Не убий»: проблема поєднання релігійного та громадянського обов'язку віруючими пізньопротестантських громад Правобережної України в роки Першої світової війни. У статті проаналізовано ставлення віруючих пізньопротестантських конфесій до виконання військового обов'язку, виявлено причини, прояви та наслідки пацифізму частини сектантів. Доведено, що пацифізм віруючих базувався на глибокій морально-етичній основі і порушення ними закону носило вимушений характер.

Ключові слова: *пацифізм, сектанти, баптисти, адвентисти.*

И. Опря. Заповедь «Не убий»: проблема объединения религиозного и гражданского долга верующими познепротестантских обществ Правобережной Украины в годы Первой мировой войны. В статье проанализированы отношения верующих познепротестантских конфессий к выполнению воинского долга, выявлены причины, проявления и последствия пацифизма части сектантов. Доказано, что пацифизм верующих базировался на глубокой морально-этической основе и нарушения закона носило вынужденный характер.

Ключевые слова: *пацифизм, сектанты, баптисты, адвентисты.*

Протягом останніх років існування Російської імперії істотною перешкодою для розвитку пізньопротестантських конфесій було їхнє нерівноправне становище порівняно з іншими релігійними об'єднаннями та утиски віруючих з боку державних органів влади і Російської православної церкви. Підставою для обмеження діяльності сектантів були начеб-

то притаманні їм антидержавні настрої. На думку опонентів сектантів, одним з доказів антидержавної діяльності останніх слугували випадки відмови частини віруючих від виконання військового обов'язку в роки Першої світової війни. Причини пацифізму протестантів, його наслідки не знайшли належного відображення в історіографії. Лише побіжно цього питання торкалися такі дослідники як О. І. Клібанов¹, В. І. Любашенко², С. Н. Савінський³, Ю. Є. Решетніков та С. В. Санніков⁴, а тому воно потребує подальшого вивчення.

Пацифізм віруючих пізньопротестантських конфесій ґрунтувався на ключових положеннях їхнього віровчення, відповідно до яких Біблія вважалася єдиним керівництвом як у справах віри, так і в суспільному та сімейному житті⁵. Відповідно, обов'язковим для них було виконання Божих заповідей, а серед них і заповіді «не убий». Чітке дотримання цієї вимоги практично унеможливлювало виконання сектантами військового обов'язку за умов воєнного часу.

Напередодні Першої світової війни пацифізм сектантів, а разом з тим і ступінь їх лояльності до державних інституцій стали об'єктом особливої уваги влади. 31 липня 1913 р. Департамент поліції МВС видав циркуляр, у якому місцевим органам влади наказувалося з'ясувати, чи немає у віровченнях баптистів та інших сектантів революційних і антидержавних гасел. Така зацікавленість Департаменту поліції була зумовлена тим, що, як сказано у документі, незважаючи на підкорення сектантів усім розпорядженням державної влади, вони, «займаючись пропагандою у середовищі нижчих чинів, закликають їх не брати в руки зброї і взагалі досить часто дозволяють собі ухилятися від чисто релігійної сфери і вдаватися до політичної пропаганди та підбурення своїх послідовників проти влади»⁶. Відповіді на цей запит надійшли досить одноманітні. Основна їх ідея зводилася до того, що, незважаючи на відсутність у віровченнях сектантів антидержавних та революційних ідей, «встановлення внутрішнього агентурного нагляду за їхньою діяльністю є необхідним»⁷.

Особливо небезпечним, з точки зору владних структур, було проникнення сектантських ідей в армійське середовище. Військовослужбовці-сектанти викликали у них недовіру в силу декількох причин. По-перше, приналежність до неправославних вчень, на думку чиновників, знижувала патріотизм воїнів з огляду на тісний зв'язок російських протестантів зі своїми зарубіжними релігійними центрами. На цю обставину представники влади особливо наголошували напередодні та під час Першої світової війни. Зокрема, у циркулярі Департаменту поліції начальникам жандармських управлінь від 7 березня 1915 р. вказувалося, що у «...лжевченнях адвентистів і штундобаптістів настільки сильно відчувається вплив Німеччини, що означені секти, особливо баптистська, є по суті ніби розсадником германізму в Росії»⁸. По-друге, суворе дотримання військовослужбовцями-сектантами Божих заповідей, а саме заповіді «не убий», могло стати на заваді виконанню ними військового обов'язку.

Військове керівництво досить оперативно реагувало на випадки поширення сектантства в армії і вживало відповідних заходів. Так, 29 квітня 1913 р. Київський митрополит повідомив командуючого військами Київського воєнного округу про випадки відвідання солдатами та офіцерами молитовних зібрань сектантів у Києві та Черкасах. На думку митрополита, подібні візити потрібно заборонити, оскільки вони «можуть шкідливо позначитися на релігійно-моральному світосприйнятті відвідувачів зібрань та їх товаришів по службі»⁹.

Задовольняючи прохання церковного ієрарха, начальник штабу Київського воєнного округу у травні 1913 р. видав секретний циркуляр, за яким передбачалося встановлення контролю за недопущенням переходу «нижчих військових чинів» православного сповідання в інослав'є та заборона відвідання ними молитовних зібрань сектантів¹⁰. Як бачимо, військове керівництво мало більше можливостей для контролю над формуванням релігійних переконань своїх підлеглих ніж світська влада і використовувало ці можливості для недопущення поширення сектантських ідей у солдатському середовищі.

Як показали події початку Першої світової війни, побоювання влади щодо пацифістських переконань частини військовослужбовців-сектантів виявилися небезпідставними. Зокрема, начальник Київського ГЖУ писав з цього приводу 23 липня 1915 р.: «...Серед самих адвентистів умови військового часу різко виділили негативну рису їхнього вчення у питанні виконання заповіді «не убий» і вплив однобічності розуміння цієї заповіді шкідливо позначився на частині заборонених до армії адвентистів. У листах з театру війни деякі сектанти пишуть, що «...їхня совість не дозволяє їм колоти та вбивати людей»¹¹. Частина віруючих, мобілізованих до армії, відмовлялася приймати військову присягу, посилаючись на релігійні переконання. Зокрема, так вчинив у листопаді 1916 р. мешканець с. Великі Ришнівки Заславського повіту Волинської губернії Ф. Леонець, направлений у м. Житомир у 500-ту пішу дружину¹². Відмовилися від використання зброї за релігійними переконаннями і євангельські християни А. Я. Логвиненко з с. Суники Черкаського повіту Київської губернії та П. І. Дмитренко з с. Сорочитяти Васильківського повіту тієї ж губернії¹³. Зрозуміло, що в період війни прихильники подібних пацифістських ідей розглядалися владою як ворожі елементи і піддавались різним репресіям.

Демонстративний пацифізм частини сектантів за умов воєнного часу ускладнював не лише їхнє становище, але й становище їх одновірців, адже невиконання військового обов'язку важко узгоджувалося з декларованою віруючими лояльністю до влади. Цікавими у цьому відношенні є міркування баптистки Ю. М. Карпінської, висловлені у листі до генерал-губернатора. «Ми поважаємо будь-яку владу, – писала вона, – вважаючи владу і керівників поставлених Богом, і беззаперечно виконуємо закони, де вони не торкаються виконання наших релігійних обов'язків». (підкреслено нами – І.О.)¹⁴. Звертає на себе увагу підкреслена думка, відповідно

до якої лояльність віруючих протестантських громад до влади обумовлювалася відсутністю протиріч між вимогами закону та моральними нормами християнства. У разі появи таких протиріч частина сектантів свідомо йшла на порушення приписів закону, незважаючи на можливі негативні наслідки.

Щоправда, відмова віруючих пізньопротестантських конфесій від використання зброї у військовий час не набула масового характеру. За період з літа 1914 р. і до Лютневої революції 1917 р. військовими судами у всій Російській імперії було засуджено лише 343 баптисти через відмову воювати за релігійними переконаннями¹⁵. Частина сектантів все ж брала участь у військових діях як у ході Першої світової, так і під час попередньої російсько-японської війни¹⁶.

Початок Першої світової війни приніс нові випробування не лише протестантам, котрі знаходились у лавах російської армії, але й їхнім одновірцям, які залишилися вдома. За умов воєнного часу, чужоземність походження пізньопротестантських релігійних течій давала привід інкримінувати їхнім прихильникам антидержавну діяльність. Проте довести вину віруючих за подібним звинуваченням було непросто. Зокрема, владним структурам та православній церкві не вдалося це здійснити у справі уманських адвентистів. Начальник київського охоронного відділення писав губернатору стосовно цих віруючих: «Ніхто з ряду певних свідків не міг вказати на те, щоб діяльність сектантів чи їх керівників була спрямована відверто на шкоду інтересам держави... Не встановлено також, щоб адвентисти проводили серед населення агітацію за відмову йти на війну, піднімати зброю проти ворогів, називаючи їх братами... В діяльності членів цієї секти... не має нічого, що загрожувало б державному порядку і громадському спокою чи порушувало б вимоги закону і властей і шкодило б інтересам армії...»¹⁷. Подібну характеристику не лише адвентистам, але й віруючим інших пізньопротестантських течій давав і київський губернатор. У листопаді 1914 р. в листі до Департаменту духовних справ він писав, що сектанти губернії з початком війни проявили такі ж самі патріотичні почуття, як і православні¹⁸.

Відсутність у діях сектантів антидержавної спрямованості не допомогла їм уникнути нової хвилі утисків, котра була пов'язана із загальним посиленням реакції в країні в умовах воєнного часу. Зокрема, в цей час набули поширення такі форми боротьби з сектантством як арешт пресвітерів і мобілізація їх у діючу армію. Так, за свідченням одного з діячів баптистського руху на Волині Є. М. Руденка, з початком війни в Житомирі релігійні зібрання віруючих позакривали, а багатьох керівників громад заарештували¹⁹. Подібні факти мали місце і в інших регіонах Правобережжя²⁰. Благодійний 1 округу Сквирського повіту Київської губернії у своєму звіті до консисторії у лютому 1916 р. не лише вказував на факти мобілізації керівників сектантських громад на фронт, але й намагався проаналізувати їх вплив на розвиток сектантства в повіті. Він, зокрема, писав стосовно баптистів с. Семенівки: «Недавно з'явившись у цьому селі,

сектантство, незважаючи на те, що керівники його заборані на війну, міцно тримається своїх помилок і жоден з них не повернувся до православ'я»²¹.

У листуванні поліцейських чиновників періоду Першої світової війни зустрічається інформація про випадки вислання керівників протестантських громад за межі їхнього проживання. Так, у 1915 р. подібного покарання за пропаганду сектантських ідей зазнав пресвітер Суемецько-Хмельівської громади Новоград-Волинського повіту І. Ковальчук. Проте віруючі, котрі залишилися без керівника, знайшли вихід із цього становища і обрали нового пресвітера – В. Власюка²². Як бачимо, сподівання влади на послаблення протестантизму в зв'язку з арештом керівників сектантських громад та їхньою мобілізацією на фронт не завжди виправдовувалися.

У період війни під арешт потрапляли не лише керівники громад, а й рядові сектантські місіонери, котрі пропагували свої ідеї в районі військових дій. Військовому командуванню наказувалось будь-якими методами перешкоджати їхній діяльності. Зокрема, баптистські проповідники підлягали негайному арешту, але «...без усякого розголосу, оскільки арештовані в таких справах завойовують собі симпатії оточуючих і прилюдний характер може мати небажані інциденти»²³. Звертає на себе увагу прагнення влади зберегти таємний характер переслідувань сектантів, що, очевидно, свідчило про сприйняття протестантських ідей у солдатському середовищі. Так, унтер-офіцер Янгиленко доповідав 26 вересня 1916 р. помічникові начальника Волинського ГЖУ, що на початку того року баптистські зібрання в с. Холостне Житомирського повіту відвідували солдати 434-ї Подільської пішої дружини, котрі охороняли залізницю Коростень-Житомир. Поліцейський також відзначив, що з Житомира до с. Холостне на проповідь приїжджав військовослужбовець М. Стесюк²⁴. На фоні жахливих картин Першої світової війни популярними були не лише баптистські ідеї, а й есхатологічні проповіді адвентистів про кінець світу. Зокрема, відомий діяч адвентизму початку ХХ ст. Ю. Т. Бетхер писав весною 1915 р., що «у всіх місцях знаходять душі, котрі цікавляться істиною Божою... Ця війна привела душі, які не молились, до молитви»²⁵.

Умови воєнного часу створювали сприятливий ґрунт для поширення протестантських ідей, але скористатися цим протестанти не могли внаслідок посилення утисків. Тому в роки Першої світової війни вони змушені були згорнути свою активну місіонерську діяльність, що відзначали як державні чиновники, так і діячі православної церкви. Зокрема, за свідченням начальника Київського ГЖУ, у воєнний час в Уманському повіті Київської губернії припинились молитовні зібрання адвентистів, непомітною стала і їхня місійна робота²⁶. Аналізуючи розвиток протестантських течій у Канівському повіті тієї ж губернії взимку 1916 р., благочинний 3 округу повідомляв духовну консисторію, що «сектанти принішкли та зажурились»²⁷. Подібна картина спостерігалась і в інших регіонах Правобережної України.

Водночас, за умов війни, протестанти активізували зусилля у сфері суспільно-корисної діяльності. Баптисти спільно з євангельськими хрис-

тиянами утворили фонд «Милосердний самарянин», котрий збирав кошти для організації лазаретів та догляду за пораненими. Протестанти працювали санітарами, військовими будівельниками, «в обслузі» тощо²⁸. Керівництво євангеліських громад усіляко заохочувало цю діяльність віруючих. На сторінках протестантських періодичних видань регулярно друкувалася інформація про їхню допомогу фронтові. Зокрема, в одному з номерів баптистського журналу «Гість» за 1914 р. повідомлялося про пожертвування Соболевською громадою Київської губернії для поранених воїнів 41 пари білизни. Суемецько-Хмелівська громада Волинської губернії в той же час надіслала до фонду «Милосердного самарянина» 26 руб. 63 коп. При цьому керівник громади І. Ковальчук просив вибачення за невеликий розмір внеску, виправдовуючись малочисельністю громади і бідністю її членів. Грошові внески у вищезгаданий фонд надсилалися не лише громадами, але й окремими віруючими. Так, у тому ж 1914 р. на потреби поранених і їх сімей від мешканки Київської губернії Г. Дейнеко було отримано 11 руб. 50 коп.²⁹

Подібну діяльність у період війни здійснювали й адвентисти. Голова церкви АСД у Росії, пресвітер київської громади Г. Лебсак писав: «Одразу ж після оголошення війни Німеччиною та Австрією київські адвентисти 7-го дня передали через губернатора його імператорській Величності свої вірнопідданські почуття... Адвентисти також брали участь у пожертвуванні білизни для поранених і досі займаються безкоштовним пошиттям білизни для Червоного Хреста... З міста Києва і губернії знаходяться на театрі воєнних дій близько 25-30 братів. Деякі з них потрапили до санітарних загонів, деякі до телеграфних частин, а решта... бере участь у боях»³⁰. Адвентисти надавали Червоному Хресту й грошову допомогу. Зокрема, русалівська громада Уманського повіту Київської губернії лише в 1915 р. перерахувала на користь цієї організації 22 руб.³¹.

Отже, в період Першої світової війни посилюється тиск на протестантів з боку владних структур, що було викликано посиленням реакції за умов воєнного часу, пацифістськими переконаннями ряду віруючих, а також їх зв'язками з закордонними релігійними організаціями. За таких умов вони змушені були згорнути свою місіонерську діяльність, водночас більша увага була приділена ними суспільно-корисній праці. Їхня робота у цьому напрямку була важливою складовою гуманітарної місії християнських громад початку ХХ ст.

За умов військового часу частина сектантів, дотримуючись християнської заповіді «не убий», відмовлялася від виконання військового обов'язку, що, однак, не може слугувати доказом їхньої антидержавної діяльності. Пацифізм віруючих базувався на глибокій морально-етичній основі і порушення ними закону носило вимушений характер. Лише у разі необхідності вибору між Законом Божим та цивільним законом, вони віддавали перевагу першому, свідомо накликаючи на себе репресії з боку державних органів влади.

Примітки

1. Клибанов А. И. История религиозного сектантства в России (60-е годы XIX в. – 1917 г.) / А. И. Клибанов. – М. : Наука, 1965. – 348 с.
2. Любащенко В. І. Історія протестантизму в Україні : курс лекцій / В. І. Любащенко. – Львів : Просвіта, 1995. – 350 с.
3. Савинский С. Н. История евангельских христиан-баптистов Украины, России, Белоруссии (1867 – 1917) / С. Н. Савинский. – СПб. : Библия для всех, 1999. – 424 с.
4. Решетников Ю. Огляд історії Євангельсько-баптистського братства в Україні / Ю. Решетников, С. Санніков. – Одеса : Богомисліє, 2000. – 230 с.
5. Історія релігії в Україні : навчальний посібник / [А. М. Колодний, П. Л. Яроцький, Б. О. Лобовик та ін.] ; за ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. – К. : Товариство «Знання», КОО, 1999. – С. 371.
6. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК України), ф. 301, оп. 2, спр. 73, арк. 94.
7. Там само, арк. 98-98 зв.
8. ЦДІАК України, ф. 1335, оп. 1, спр. 1899, арк. 4 зв.
9. Державний архів Київської області (далі – ДАКО), ф. 2, оп. 79, спр. 8, арк. 52.
10. Там само, арк. 55-55 зв.
11. ЦДІАК України, ф. 274, оп. 1, спр. 3590, арк. 110.
12. Об установлении наблюдения за деятельностью сект // История Евангельского движения в Евразии (1.0) [Электронный ресурс] : материалы и документы. – Одесса, 2001. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM) ; 12 см.
13. Российский государственный исторический архив (далее – РГИА), ф. 821, оп. 133, ед. хр. 198, л. 68.
14. История евангельско-баптистского движения в Украине : материалы и документы / сост. С. И. Головащенко. – Одесса : Богомыслие, 1998. – С. 100.
15. Клибанов А. И. История религиозного сектантства в России (60-е годы XIX в. – 1917 г.) / А. И. Клибанов. – М. : Наука, 1965. – С. 274.
16. ДАКО, ф. 2, оп. 220, спр. 112, арк. 37 зв.-38; Любащенко В. І. Історія протестантизму в Україні : курс лекцій / В. І. Любащенко. – Львів : Просвіта, 1995. – С. 263.
17. Клибанов А. И. История религиозного сектантства в России (60-е годы XIX в. – 1917 г.) / А. И. Клибанов. – М. : Наука, 1965. – С. 318.
18. РГИА, ф. 821, оп. 133, ед. хр. 312, л. 93 об.
19. История евангельско-баптистского движения в Украине : материалы и документы / сост. С. И. Головащенко. – Одесса : Богомыслие, 1998. – С. 56.
20. Решетников Ю. Огляд історії євангельсько-баптистського братства в Україні / Ю. С. Решетников, С. В. Санніков. – Одеса : Богомисліє, 2000. – С. 131.
21. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУ), ф. 160, спр. 1085, арк. 146.

22. ЦДІАК України, ф. 1262, оп. 1, спр. 313, арк. 17.
23. История евангельско-баптистского движения в Украине : материалы и документы / сост. С. И. Головащенко. – Одесса : Богомыслие, 1998. – С. 159.
24. Донесение об антивоенной сектантской агитации // История Евангельского движения в Евразии (1.0) [Электронный ресурс] : материалы и документы. – Одесса, 2001. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM) ; 12 см.
25. ЦДІАК України, ф. 274, оп. 1, спр. 3590, арк. 77.
26. Там само, арк. 109 зв.
27. ІР НБУ, ф. 160, спр. 1085, арк. 140 зв.
28. Любащенко В. І. Історія протестантизму в Україні : курс лекцій / В. І. Любащенко. – Львів : Просвіта, 1995. – С. 243-244.
29. Фонд милосердного самарянина // Гость. – 1914. – № 11. – С. 282; Фонд милосердного самарянина // Гость. – 1914. – № 12. – С. 305.
30. Любащенко В. І. Історія протестантизму в Україні : курс лекцій / В. І. Любащенко. – Львів : Просвіта, 1995. – С. 263.
31. ЦДІАК України, ф. 274, оп. 1, спр. 3590, арк. 109 зв.

I. Opria. Commandment «Don't kill»: problem of the combining of the religious and civic duty by Protestant believers community in the Right-bank Ukraine during the First world war. In the paper the attitude of the believers of the late Protestant denominations to performing military duty during the World War I is elucidated, the causes, performances and consequences of pacifism preferred by a number of the sectarians are deduced.

The article proves that the believers' refusal to use weapons the state authorities took as illegal neglecting the ethical and moral grounds for their doing so. In spite of being devoid of any anti-State activity the sectarians' actions however couldn't escape the rising tide of oppression resulting from the growing government response during the wartime.

Causes of why the World War I has given way to active Protestant ideas' spreading are given. The main reason lies in the fact that in the tense military conditions more and more people start seeking refuge in referring to God. The horrors of the war have sharpened the idea of the Adventists' eschatological preaching on the imminent end of the world. However, due to the increasing oppression the Protestants could not take advantage of these circumstances to propagate their teaching to its utmost. They were forced to curtail their missionary work, which both the state authorities and the leaders of the Orthodox Church have noted. However efforts were intensified by the Protestants in the social activities field contributing greatly to the humanitarian mission of the Christian communities at the beginning of the XXth century.

It is also proved that the sectarians' refusal to perform a military duty, which contradicts the Christian «Thou shalt not kill» commandment, has nothing in common with the anti-State activity. The believers' pacifism was based on the firm moral and ethical grounds, which forced them to violate the law by eluding the civic duty. Only when strictly necessary have they sided with the law of God inevitably laying themselves open to repressions from the government.

Отримано 14.09.2014 р.